

Лекційна тема 3. Ведення бойових дій

Міжнародне гуманітарне право виникло як відповідь на жорстокість воєн, які протягом історії забирали життя мільйонів людей. З часів середньовічних битв, коли знищувались цілі міста разом із мирними мешканцями, людство усвідомило потребу в обмеженнях, які б відділяли воюючих від невинних. Саме тому з кінця XIX століття було укладено низку міжнародних угод, починаючи зі Санкт-Петербурзької декларації 1868 року, які заклали основи гуманізації воєнних дій. Вони визначили, що війна не може вестися будь-якими засобами, а лише тими, що відповідають принципам гуманності.

Принцип гуманності є одним з базових у міжнародному гуманітарному праві. Його сутність полягає в тому, що навіть у стані війни людська гідність повинна залишатися недоторканою, а страждання осіб, які беруть участь або не беруть участі у конфлікті, мають бути максимально обмежені. Цей принцип випливає з ідеї, що війна не дає сторонам абсолютної свободи у виборі методів і засобів, і що є певні межі, які не можна переходити.

Гуманність проявляється у забороні завдання «зайвих страждань» та «надмірних ушкоджень». Наприклад, застосування зброї, яка викликає каліцтва без військової необхідності (кулі, що розриваються у тілі людини, хімічна чи біологічна зброя тощо), суперечить принципу гуманності. Аналогічно заборонені катування, жорстоке або таке, що принижує гідність поводження з військовополоненими чи цивільними.

Принцип гуманності також діє у ставленні до осіб, які більше не беруть участі в бойових діях. Це поранені та хворі солдати, які вибули зі строю, військовополонені, цивільні на окупованих територіях. З ними заборонено поводитися як з ворогами — вони мають отримувати захист і допомогу. Прикладом застосування принципу гуманності є діяльність Червоного Хреста, який забезпечує медичну допомогу та моніторинг умов утримання полонених.

У практичному вимірі принцип гуманності означає, що навіть під час виконання військових операцій командири та солдати зобов'язані зважати на наслідки своїх дій для цивільних. Якщо є можливість обрати метод, який дозволяє досягти тієї самої військової мети, але із меншими втратами для мирного населення, сторони зобов'язані віддати перевагу саме цьому варіанту. Наприклад, замість масштабного авіа-удару по району, де можуть бути мирні жителі, командири повинні шукати точніші засоби ураження.

Цей принцип є тісно пов'язаний із суспільною свідомістю та моральними уявленнями. Як зазначається в доктрині міжнародного права, гуманність

ґрунтується не лише на нормах договорів, а й на загальновизнаних принципах людяності, які не дозволяють перетворювати війну *на безмежне насильство*. Таким чином, гуманність виступає тією межею, що нагадує: навіть у війні існує простір для захисту життя та гідності людини.

Практичний приклад можна навести з сучасної війни в Україні. Використання касетних боєприпасів чи ракетних ударів по густонаселених районах ставить під загрозу тисячі цивільних і підпадає під заборону норм міжнародного гуманітарного права. Потрібно розуміти, що міжнародні угоди – це не абстракція, а конкретний захист життя мирних жителів, адже будь-який обстріл житлового кварталу порушує базові правила ведення війни.

Отже, міжнародне гуманітарне право покликане нагадати сторонам конфлікту, що війна – це не повне беззаконня. Навпаки, навіть під час найжорстокішого протистояння зберігаються норми, які захищають людську гідність. Дотримання цих норм є обов'язком кожної держави, а їх порушення тягне не лише моральну, але й кримінальну відповідальність як на національному, так і на міжнародному рівні.

Наступний важливий принцип, окрім гуманності, є **принцип розрізнення**. Принцип розрізнення є наріжним каменем усього міжнародного гуманітарного права, адже саме він дозволяє проводити межу між тими, хто веде бойові дії, та тими, хто має залишатися захищеним. У практиці це означає, що солдат, який бере участь у збройному протистоянні, є законною військовою ціллю, тоді як мирний житель, який не бере зброї до рук, повинен перебувати поза межами нападу. Це правило діє незалежно від того, де відбуваються бойові дії – у полі чи в місті, на лінії фронту чи далеко від нього.

Особливої уваги заслуговує питання цивільних об'єктів. Міжнародне право чітко визначає, що школи, лікарні, житлові будинки, музеї, театри та культові споруди **не можуть бути об'єктами для атак**. Наприклад, бомбардування лікарні в часи війни розглядається як серйозне порушення міжнародного гуманітарного права і може кваліфікуватися як воєнний злочин. Такий підхід пояснюється тим, що ці об'єкти виконують важливу соціальну і гуманітарну функцію та жодним чином не сприяють воєнним діям.

У сучасних умовах часто виникають проблемні ситуації, коли цивільні об'єкти використовуються *у військових цілях*. Наприклад, якщо школа перетворена на склад зброї чи командний пункт, вона може втратити статус захищеного об'єкта і стати військовою ціллю. Проте навіть у таких випадках міжнародне право вимагає від нападника оцінювати пропорційність удару і робити все можливе, щоб уникнути надмірної шкоди цивільному населенню. Це складне завдання для командирів, які повинні приймати рішення у стислі

терміни, але саме воно відрізняє законну військову операцію від воєнного злочину.

Ще раз повернемося до прикладів війни в Україні. Обстріли житлових районів чи торговельних центрів, які не мають військового значення, є прямим порушенням **принципу розрізнення**. Водночас удари по складах боєприпасів або військових баз, навіть якщо вони розташовані в міських умовах, можуть бути законними за умови дотримання вимог **пропорційності**. Такий приклад допомагає зрозуміти, що головне у цьому принципі – це постійне зобов'язання відрізняти під час війни, хто є законною ціллю, а хто має залишатися захищеним. На цьому будуються базові норми та принципи міжнародного гуманітарного права.

Комбатанти. Міжнародне гуманітарне право чітко визначає, хто може вважатися комбатантом. Це перш за все члени регулярних збройних сил, які перебувають під офіційним командуванням та виконують військові функції. Водночас медичний і релігійний персонал, навіть якщо він входить до складу армії, не має статусу комбатантів, адже їхня діяльність спрямована виключно на допомогу та гуманітарні цілі. Наприклад, військовий лікар, який рятує життя як пораненим солдатам, так і цивільним, не може бути атакований і користується спеціальним захистом.

Окремо в міжнародному праві визнається явище народного повстання – так званого «levée en masse». Це випадки, коли жителі певної місцевості спонтанно беруть до рук зброю, щоб чинити опір вторгненню противника. Прикладом може бути ситуація, коли під час несподіваної агресії люди організовують барикади чи створюють загони для оборони свого міста. За умови відкритого носіння зброї та дотримання правил ведення війни такі особи отримують статус комбатантів і право на захист у разі полону. Це положення особливо актуальне для народів, які стикаються з несподіваною окупацією та змушені захищати свої домівки.

Водночас цивільні особи, які лише тимчасово беруть участь у бойових діях, не стають комбатантами. Якщо, наприклад, фермер чи вчитель бере зброю і атакує військовий підрозділ, він на час цієї дії *втрачає захист* як цивільний. Проте після припинення участі у бойових діях він знову вважається цивільним і користується відповідними правами. Це створює складні практичні ситуації для сторін конфлікту, оскільки необхідно відрізнити момент безпосередньої участі від звичайного цивільного життя.

У сучасних війнах дедалі частіше виникає проблема так званих «непривілейованих» комбатантів. Це найманці, приватні військові компанії чи інші особи, які воюють без належного правового статусу. Наприклад, залучення

найманців у конфліктах в Африці чи використання приватних військових компаній у різних регіонах світу показує, що такі учасники не мають права на статус військовополонених, але водночас міжнародне право не дозволяє повністю позбавляти їх базового захисту. Вони також підпадають під заборону катувань чи нелюдського поводження. Це дає розуміння, що навіть у найскладніших випадках міжнародне гуманітарне право намагається залишити мінімальні гарантії гуманності.

Заборона певних методів і засобів ведення війни є логічним продовженням принципу гуманізації збройних конфліктів. Історія воєн показує, що без обмежень сторони могли б використовувати будь-які засоби для досягнення перемоги, навіть якщо вони призводять до масових жертв серед цивільного населення. Саме тому міжнародне гуманітарне право встановило чіткі межі. Наприклад, заборона прямих нападів на цивільних осіб означає, що навіть у зоні бойових дій мирні жителі повинні залишатися поза об'єктами атак. Це не лише юридична вимога, а й моральний обов'язок кожної армії. Уявімо собі ситуацію, коли повністю цивільна машина їде по населеному пункту, який межує з фронтом, та піддається удару з боку БПЛА. А в цій машині в цей час перебувають цивільні люди, місцеві жителі, які не є комбатантами. Ця ситуація є неприпустимою з точки зору норм міжнародного гуманітарного права.

Акти терору, спрямовані на залякування населення, також підпадають під сувору заборону. Вони можуть включати обстріли житлових районів без військової мети або навмисне знищення інфраструктури, яка забезпечує життя людей. Прикладом з історії є бомбардування міст під час Другої світової війни, зокрема Дрездена чи Хіросіми, які стали трагічними символами масованих атак. Такі дії показали світові, наскільки руйнівними можуть бути війни, коли забувають про принципи гуманності. Приклад також можна навести з сучасної ситуації у прифронтовому місті Запоріжжі, коли ворог обстрілює житлові квартали з РСЗВ та ударних дронів «Шахедів», що становить особливу небезпеку для цивільного населення, яке проживає у цих житлових кварталах.

Не менш небезпечним є використання цивільних як «живих щитів». Це означає розміщення військових сил чи техніки серед мирного населення з метою ускладнити противнику завдання удару. Подібні випадки траплялися у багатьох сучасних конфліктах, коли військові розташовувалися у школах чи лікарнях. Важливо підкреслити, що навіть у таких обставинах сторона, яка здійснює напад, не звільняється від зобов'язань дотримуватися принципу пропорційності та мінімізувати шкоду цивільним людям (місцевим жителям).

Сучасний розвиток озброєнь поставив перед міжнародним правом нові виклики. Кожна держава зобов'язана перевіряти нові види зброї чи методів

ведення війни на відповідність міжнародним нормам. Це стосується, зокрема, касетних боєприпасів, протипіхотних мін або новітніх кібер-засобів, які можуть паралізувати цілу інфраструктуру. Прикладом є Конвенція про заборону протипіхотних мін, яку підписали десятки держав, усвідомивши небезпеку для цивільних навіть після завершення конфлікту. Такі заборони не лише обмежують армії воюючих країн, а й рятують життя мирних людей, зменшуючи довгострокові наслідки війни.

Наступним для розгляду є принцип пропорційності. **Принцип пропорційності** займає особливе місце в міжнародному гуманітарному праві, оскільки він поєднує військову необхідність із гуманними обмеженнями. Його сутність полягає в тому, що навіть якщо ціль є законною з військової точки зору, атака на неї може бути заборонена, якщо передбачувані втрати серед цивільних або руйнування цивільних об'єктів будуть надмірними у порівнянні з реальною військовою перевагою. Наприклад, удар по невеликому складу боєприпасів, розташованому посеред густонаселеного кварталу, може завдати більше шкоди мирному населенню, ніж користі для досягнення військової мети, і тому буде вважатися порушенням принципу пропорційності.

Саме цей принцип пропорційності накладає на командирів обов'язок зважувати ризики ще на етапі планування військової операції. Вони повинні оцінювати, чи виправдані наслідки нападу для цивільного населення у світлі очікуваної військової переваги. На практиці це означає необхідність враховувати точність озброєння, погодні умови, близькість житлових районів чи наявність цивільної інфраструктури. Наприклад, якщо існує ризик зруйнувати лікарню чи школу, командування має або відмовитися від атаки, або знайти інші засоби її здійснення, щоб мінімізувати шкоду.

Яскравим прикладом порушення принципу пропорційності в історії є масові бомбардування під час воєн у В'єтнамі та Іраку, коли цивільні райони зазнавали ударів, які не давали адекватної військової переваги. У сучасному контексті можна згадати обстріли електростанцій чи систем водопостачання, які хоч і мають стратегічне значення, проте одночасно залишають тисячі цивільних без базових умов для життя. Такі випадки ставлять під сумнів дотримання міжнародних зобов'язань та можуть розглядатися як воєнні злочини. Принцип пропорційності – це не лише юридична норма, а й моральне мірило дій воюючих сторін. Він зобов'язує військових діяти в умовах, де немає «чистих» рішень, але завжди існує обов'язок обирати той варіант, який завдає найменшої шкоди цивільним. Це правило підкреслює головну ідею міжнародного гуманітарного права: навіть під час війни існують межі, які не можна переходити.

Об'єкти подвійного використання є однією з найскладніших проблем у застосуванні міжнародного гуманітарного права. Це пов'язано з тим, що такі об'єкти можуть одночасно виконувати важливі цивільні та військові функції. Мости, дороги, електростанції чи залізниці потрібні для повсякденного життя цивільного населення, але у воєнний час вони можуть активно використовуватися для транспортування військ чи забезпечення енергетичних потреб армії. Відповідно, постає питання: коли ці об'єкти стають законними військовими цілями і чи можна завдавати по них ударів.

Міжнародне гуманітарне право дозволяє вважати такі об'єкти військовими цілями лише тоді, коли вони здійснюють реальний і ефективний внесок у воєнні дії противника. Наприклад, якщо міст використовується виключно для перевезення цивільних, напад на нього буде незаконним. Але якщо цей самий міст активно застосовується для транспортування танків чи боєприпасів, він втрачає статус захищеного цивільного об'єкта. При цьому військові, які планують операцію, зобов'язані оцінювати не тільки військову доцільність, але й шкоду, яку може понести цивільне населення, що також користується цим мостом.

Практичний приклад можна побачити у війні в Україні. Обстріли енергетичної інфраструктури, таких як електростанції чи підстанції, часто виправдовуються воєнною необхідністю, проте вони водночас залишають без світла й тепла мільйони цивільних. Тут виникає серйозне питання пропорційності: чи відповідає шкода цивільним тій військовій перевазі, яку отримує сторона нападу. У міжнародному праві немає простих відповідей, але діє чітке правило – у разі сумніву об'єкт має вважатися цивільним. Це означає, що навіть потенційна користь для військових не завжди виправдовує втрати серед цивільних.

Отже, правила щодо об'єктів подвійного використання намагаються встановити баланс між військовою необхідністю і гуманністю. Вони нагадують, що головна мета міжнародного гуманітарного права – зменшити страждання людей, навіть коли йдеться про стратегічно важливі об'єкти. Війна – це не лише про тактику і стратегію, а й про відповідальність за наслідки, які відчують звичайні люди.

Норми міжнародного гуманітарного права, що регулюють ведення бойових дій, не ставлять за мету повну заборону війни, оскільки це питання виходить за межі цього права. Їх головне завдання – зробити воєнні конфлікти більш контрольованими, зменшити рівень страждань і захистити тих, хто не бере безпосередньої участі у бойових діях. Це означає, що навіть у найжорстокіших зіткненнях існують правила, які не можна порушувати. Таке

обмеження не заперечує сам факт війни, але нагадує, що війна має межі, які встановлює міжнародна спільнота.

Особливу увагу варто приділити питанню **захисту цивільного населення**. Люди, які залишаються у зонах бойових дій, найбільше страждають від воєнних злочинів і порушень гуманітарних норм. Прикладом може бути ситуація, коли обстріли житлових кварталів призводять до масових жертв, тоді як такі дії прямо заборонені міжнародним правом. Захист цивільних – це не тільки юридична вимога, а й гуманний обов’язок, що відображає моральні цінності суспільства навіть у періоди воєнного хаосу.

Дотримання гуманітарних норм є обов’язком для всіх сторін конфлікту, незалежно від того, як поводить ся супротивник. Це означає, що якщо одна сторона порушує правила, це не дає права іншій відповідати тим самим. Наприклад, навіть якщо противник застосовує заборонені методи ведення війни, інша сторона не може легально відповідати симетричними діями. Така вимога забезпечує стабільність системи міжнародного права і унеможливорює повне скочування у беззаконня.

Нарешті, важливо розуміти, що порушення норм міжнародного гуманітарного права тягне за собою не лише моральне засудження, а й міжнародно-правову відповідальність. Створення Міжнародного кримінального суду та робота спеціальних трибуналів, наприклад щодо колишньої Югославії чи Руанди, показують, що злочини проти людяності та воєнні злочини не залишаються безкарними. Таким чином, міжнародне право – це не лише теорія, а й реальний інструмент відповідальності за порушення, які мають катастрофічні наслідки для людства.

Загальні висновки до лекції.

Міжнародне гуманітарне право встановлює чіткі межі ведення бойових дій, спрямовані на збереження гуманності навіть у найжорстокіших умовах війни. Воно не забороняє війни як явища, але обмежує методи та засоби, які можуть використовувати воюючі сторони. Ключовими принципами є розрізнення між комбатантами і цивільними, а також пропорційність під час атак. Це дозволяє захищати цивільне населення і цивільні об’єкти, водночас визнаючи право сторін на ведення воєнних дій проти законних військових цілей.

Особливу роль відіграють правила щодо заборони не-вибіркових атак, актів терору, використання «живих щитів» та застосування зброї, яка завдає надмірних страждань. У разі сумніву діє презумпція цивільного характеру

об'єктів, що забезпечує додатковий рівень захисту для мирних жителів. Дотримання цих норм є обов'язком кожної сторони незалежно від дій супротивника. Порушення міжнародного гуманітарного права не лише поглиблює страждання людей, а й тягне за собою міжнародно-правову відповідальність, включно з воєнними злочинами та злочинами проти людяності.

Таким чином, гуманітарні норми формують своєрідний баланс між військовою необхідністю і гуманністю, нагадуючи, що навіть у війні залишаються обмеження, які мають захищати людське життя і гідність.